

SSAD

Stratejik ve Sosyal Arařtırmalar Dergisi

ISSN 2587-2621

Volume 6 Issue 2, July 2022

sisaddergi@gmail.com

Makale Türü/Article Type: Arařtırma/Research

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 14.05.2022

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 02.07.2022

DOI: 10.30692/sisad.1116687

HÜKÜMET PROGRAMLARI ve KALKINMA PLANLARI ÇERÇEVESİNDE “KATILIM HAKKI”

“Right to Participation” Within the Framework of Government Programs and Development Plans

Veli SADIÇ

Doktorant

Süleyman Demirel Üniversitesi

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

ORCID ID:0000-0002-6882-4722

sadicveli@gmail.com

Atıf/Citation: Veli Sadıç, “Hükümet Programları ve Kalkınma Planları Çerçevesinde “Katılım Hakkı””, *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 6, S. 2 Temmuz 2022, s.493-504.

Öz: Toplumların yerleşip barınma, çalışma, dinlenme gibi temel ihtiyaçlarını karşıladıkları alan kent olarak tanımlanmaktadır. Burada yaşayan ve bu ihtiyaçlarını gideren insanlar da kentli olarak bazı haklara sahiptir. Bu haklardan katılım hakkı ise kentlilerin kent ile ilgili her türlü konuda söz hakkının olması gerekliliğini ifade etmektedir. Kentli haklarının temeli Avrupa Kentsel Şartı-I ve Avrupa Kentsel Şartı-II’de atılmıştır. Kentli hakları olarak bir haklar grubu listesi ilk defa bu Avrupa Kentsel Şart-I ile dile getirilerek yirmi haktan oluşan bir haklar listesi sıralanmıştır. Katılım hakkı da bu yirmi haktan oluşan haklardan birini oluşturmaktadır. Bu iki uluslararası belge kentli hakları konusunda başta Avrupa ülkeleri olmak üzere tüm dünya ülkelerine rehberlik etmiştir. Uluslararası alanda yaşanan bu gelişmelerin ülkelerin kendi iç dinamikleri doğrultusunda önemli etkileri olmuştur. Türkiye’deki yansımalarını ortaya koyabilmek adına tarihsel süreç içerisinde toplumsal değişimin ve gelişimin yansımalarının anlaşılabilirliği hükümet programları ve kalkınma planları önemli belgelerden ikisidir. Çalışmada buradan hareketle kentliler için önemli bir hak olan katılım hakkı konusu Avrupa Kentsel Şartı-I ve II çerçevesinde tanımlanmış, devamında ise Türkiye özelinde hükümet programları ve kalkınma planlarında bu hakkın nasıl yer aldığı sorusundan hareketle Türkiye’de nasıl bir gelişim izlediği üzerinde durulmuştur. Çalışma, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’ne geçilen tarih olan 2018 tarihi baz alınarak sınırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kentli Hakları, Katılım Hakkı, Hükümet Programları ve Kalkınma Planlarında Katılım Hakkı.

Abstract: The area where societies settle and meet their basic needs such as shelter, work and rest is defined as the city. People who live here and meet these needs also have certain rights as citizens. Among these rights, the right to participate means that the citizens of the city should have a say in all matters related to the city. The basis of the rights of the citizens was laid in the European Urban Charter-I and the European Urban Charter-II. A list of rights groups as citizens' rights was expressed for the first time with this European Urban Charter-I, and a list of rights consisting of twenty rights was listed. The right to participate is one of these twenty rights. These two international documents have guided all countries of the world, especially European countries, on the rights of citizens. These developments in the international arena have had significant effects in line with the internal dynamics of the countries. In order to reveal their reflections in Turkey, government programs and development plans, in which the reflections of social change and

development can be understood in the historical process, are two of the important documents. From this point of view, the subject of the right to participation, which is an important right for the citizens of the city, was defined within the framework of the European Urban Charter-I and II, and afterwards, it was emphasized how this right was included in the government programs and development plans in Turkey, and how it developed in Turkey. The study is limited on the basis of 2018, the date of transition to the Presidential Government System.

Keywords: Citizens' Rights, the Right to Participate, the Right to Participate in Government Programs and Development Plans.

GİRİŞ

İnsan haklarının kent yaşam alanında somutlaşmış hali olan kentli haklarının temeli 1992 yılında Avrupa Kentsel Şart-I’de atılmış, değişen dünya koşulları doğrultusunda da 2008 yılında Avrupa Kentsel Şartı-II’de güncellenmiştir. Bu kentli haklar listesinde yer alan haklardan biri de “katılım hakkı”dır. Çalışma, Avrupa Kentsel Şartları’nda temeli atılmış olan haklardan “katılım hakkı” Türkiye’nin hükümet programları ve kalkınma planlarında nasıl ele alınmıştır? sorusundan hareketle ortaya çıkmıştır. Bu sorunun cevabı aranırken nitel çalışma yöntemi kullanılarak literatür taraması yapılmış ve elde edilen veriler analiz edilerek çalışmaya eklenmiştir. Bu çalışmada “Katılım Hakkı” kentli haklarının temelini oluşturan iki belge olan Avrupa Kentsel Şartı-I ve Avrupa Kentsel Şartı-II çerçevesinde tanımlanmıştır. Sonrasında ise hükümet programları ve kalkınma planları incelenerek bu belgelerde “katılım hakkı” ile ilgili yer alan hususlar ele alınmıştır. Bu anlamda çalışmanın birinci bölümünde öncelikle “kent” kavramı tanımlanmıştır. Bu tanımın detaylı bir şekilde ele alınmasından sonra ikinci bölümde kentli hakları ve katılım hakkı işlenerek üçüncü bölümde hükümet programlarında katılım hakkı, dördüncü bölümde ise kalkınma planlarında katılım hakkı konuları ele alınmıştır.

Kent Kavramı

Latince *civitas* terimiyle kullanılan “kent terimi”; “yurttaşlarla ilgili”, “kentle ilgili”, “uygar”, “yurttaşlara ait” gibi terimlerle yakın ilişkilidir. Arapçada *Medine* kavramının kullanımına baktığımızda ise “şehir” ve “belde” terimleriyle eş anlamlı olarak kullanıldığı görülmektedir. Yunancada ise *polis* hem kent merkezi hem de kırı içinde barındıran bir devlet şekli olarak kullanılmıştır (Ertan, 2014, s. 5). Kelimenin kökünden hareketle kent ve uygarlık arasında göz ardı edilemeyecek kadar önemli bir ilişkinin olması, evrensel bir kent tanımı ortaya koymayı olanaksızlaştırmaktadır. Kenti tanımlamayı zorlaştıran bir diğer faktör ise kent ile köyü birbirinden kesin çizgilerle ayırmanın mümkün olmamasıdır (Mutlu, 2010, s. 32). Kentin tanımlanmasındaki bu farklılıklar, bir anlamda kentlerin değişik fonksiyonlarının öne çıkarıldığı bakış açılarını da yansıtmaktadır (Leblebici & Açıl, 2013, s. 150). Bu doğrultuda kenti tanımlarken sırasıyla kentin farklı özelliklerini vurgulayan tanımlar öne çıkmaktadır. Şüphesiz ki bu özellikler kentsel mekânın oluşumuna etki eden faktörlere göre oluşmuştur. Bu çerçevede değerlendirildiğinde ise kentlerin oluşum ve gelişiminde birbiri ile ilişkili beş temel faktörün etkili olduğu görülmektedir. Yerleşik hayata geçiş ve yiyecek ihtiyacının karşılanması için yapılan tarım; bu kapsamda oluşan artı ürün ve bu ürünlerin el değişimi için oluşan pazar, aynı süreçte oluşan savunma ihtiyacı, dinsel inanışlar ve son olarak bunların nihai sonucu ticaret ve ticari faaliyetlerin etkileşimi kentlerin kökenindeki etkili faktörler olmuştur. Bunlardan hangi faktörün baskın olduğu yer ve zamana göre değişkenlik göstermiş ve kent tanımlamalarını da etkilemiştir (Tümtaş, 2012, s. 22). Bütün bu farklı özelliklere rağmen “kent”in en temel özelliği “yerel alan”ı ifade etmesidir (Mutlu, 2010, s. 101). Kentbilim Terimler Sözlüğü’ne baktığımızda ise kent, “Sürekli toplumsal gelişme içinde bulunan ve toplumun yerleşme, barınma, gidişgeliş, çalışma, dinlenme, eğlenme gibi gereksinimlerinin karşılandığı, pek az kimsenin tarımsal uğraşılarda bulunduğu, köylere bakarak nüfus yönünden daha yoğun olan ve küçük topluluk birimlerinden oluşan yerleşme birimi” olarak tanımlanmaktadır (Keleş & Mengi, 2017, s. 20). Genel bir tanımlama yapmak gerekirse tarım dışı faaliyetlerde bulunan insanların tüm gereksinimlerinin karşılandığı mekân olarak da adlandırılabilir (Ertan, 2008, s. 2). Harvey ise kenti bir taraftan talep

üretim alanı diğer taraftan artık ürünün harcanma merkezi olarak tanımlayarak kentin çelişkilerin mekânı olduğuna vurgu yapmıştır (2003, s. 187-208).

Kent, karmaşık bir toplum yapısı içerisinde, bireysel seviyede çözülmesi mümkün olmayan sorunların üstesinden gelinmesine olanak sağlayan ve kendine has özellikleri bulunan bir yerleşim sistemidir (Güler, 2011, s. 51). Kentler, içinde buldukları ekonomik ve toplumsal yapının birer parçası, minyatürü, aynasıdır. Genel yapının tüm özelliklerini olumlu ve olumsuz yönleri onlara da yansır (Keleş, 2005, s. 9). Kent toplumsal yapının gelişimine paralel olarak aynı zamanda uygarlığın filizlendiği yer olarak da tanımlanabilir (Ertan, 2013, s. 14). Bu anlamda kent, “uygarlık” olarak adlandırılan kültürel zirvenin doğup büyüdüğü mekân olarak da adlandırılmaktadır (Mutlu, 2010, s. 31). Nüfus açısından bir tanımlama yapmak gerekirse; kentin kırsal alandan farklı olarak belli bir nüfus büyüklüğünde olması gerekmektedir. Ancak bu nüfus büyüklüğünün ne kadar olması gerektiği ile ilgili net bir rakam söz konusu değildir (Keleş & Mengi, 2017, s. 21). Önde gelen sosyolog ve kent ekoloğu Park’ın kent tanımı ise şöyledir: “İnsanın içinde yaşadığı dünyayı daha çok gönlüne göre yeniden yapmada en başarılı girişimdir. Ama eğer kent insanın yarattığı dünyaysa bundan böyle orada yaşamaya mahkûm olduğu dünyadır da. Böylece dolaylı yoldan ve görevinin doğasına dair hiçbir açık algısı olmadan kenti yaparak insan kendini yeniden yapmıştır” (Koçak & Bektaş, 2019, s. 106). Daha geniş bir tanımlama yapacak olursak kent kavramı; her türlü üretimin denetlenip koordine edildiği, ekonomisi tarım dışı alanlara dayalı olan, teknolojik gelişmelerle birlikte teşkilatlanma, uzmanlaşma ve iş bölümünün en yüksek düzeyde gerçekleştiği, geniş fonksiyonların ihtiyaç duyduğu nüfus büyüklüğüne ve yoğunluğuna sahip olan karmaşık ve dinamik bir mekanizmanın sürekli işlediği insan yerleşmesi olarak da tanımlanmaktadır (Balkır, 2010, s. 347).

Görüldüğü gibi her kentin oluşum ve gelişiminde birbirinden farklı faktörlerin etkisi olabilmektedir. Daha farklı bir ifadeyle zaman ve mekâna göre kentlerin kökeninde, büyümesinde ve yayılmasında farklılıklar bulunmaktadır. Bu doğrultuda, yukarıda tartışıldığı gibi kenti tanımlarken sırasıyla kentin farklı özelliklerini vurgulayan tanımlar öne çıkmaktadır (Karaman & Tümtaş, 2016, s. 470). Söz gelimi, sanayi öncesi kent algısı ile sanayi sonrası kent algısı farklılaşabilmektedir. Aynı şekilde sanayi sonrası kentte küreselleşme dönemi kentleri farklılaşabilmektedir. Örneğin sanayi öncesinde tarımsal olmayan üretim ve yönetim merkezi gibi faktörler kent algısında önemliyken küreselleşme¹ döneminde ise kentli hakları, katılım hakları gibi kavramlar kent algısında önemli parametreler arasında yer almaktadır.

Kentli Hakları ve Katılım Hakkı

Yukarıda aktarılmış olan “kent” kavramının farklı tanımlarından hareketle bu bölümde “kentli hakları” konusu ele alınmıştır. Kentli Hakları’nın tanımı yapıldıktan sonra sırasıyla kapsamı ve içeriği ele alınmıştır. Sonrasında ise kentli haklarının temelini atıldığı belgeler olan Avrupa Kentsel Şartları çerçevesinde katılım hakkı tanımlanmıştır. İnsan haklarının gelişim sürecinde en son ortaya çıkan hak kategorilerinden birisi de kentli haklarıdır. Buna göre kentli hakları diğer insan haklarının dışında kentlilere kent yaşamının zorunlu kıldığı imkânların sağlanması olarak tanımlanabilir (Mutlu, 2010, s. 102). Kentli hakları kavramı, kentlinin iki yönlü ilişkisi üzerine kurulmuştur. Bunlar kentlinin çevreyle ve diğer kentlilerle olan ilişkisidir. Bu ilişkiler kentin tanımlanmasına etki eden temel faktörlerdir (Ertan, 2014, s. 61). Kentli hakları, temel, ekonomik, toplumsal, kültürel, siyasal ve dayanışma haklarının kent yaşam alanında somutlaşmasıdır (Karasu, 2008, s. 38). Genel, evrensel ve soyut nitelikteki insan haklarının yaşama geçirilip uygulamaya konması kentli haklarının gerçekleşmesini sağlamaktadır (Balkır, 2010, s. 349). Kentli hakları bireyin hem tek başına hem de toplu olarak istemde bulunabilecekleri haklardır. Bununla birlikte birey ve toplumların kendileri dışındaki birey ve topluluklara karşı bu hakları yerine getirmek ve korumak yükümlülükleri vardır (Ertan, 2008, s. 3). Tekeli kentli haklarının

¹ Küreselleşmenin kente etkileri için bkz: Barkurt (1997) “Küreselleşmenin Türkiye’deki Etkileri”, Tümtaş & Ergun (2016) “Küreselleşme ve Kentlere Etkileri”, Öktem (2010) “Küresel/Dünya Kenti”.

hayata geçirilmesini üç şarta bağlamıştır. Bunlar: Kentlilerin haklarını kullanırken diğer kentlilerin haklarını gasp etmesinin önlenmesi, bu hakların kentliler tarafından geliştirilebilmesi ve kentlilerin bu hakların gerçekleştirilmesini devletten talep etmesidir (Ertan, 2014, s. 62).

Kentli hakları; kentin ve çevresinin korunması, bunlara karşı yapılan ihlaller ve problem alanlarıyla ilgili düzenlemeleri içermektedir (Balkır, 2010, s. 350). Kentli haklarının konusunu, sağlıklı ve nitelikli kentlerde yaşama hakkı oluşturmaktadır (Ertan, 2014, s. 64). Kentli haklarının kapsamı çok geniş bir yelpazeye sahiptir. Kentteki eğitim ve kültür faaliyetlerinden yararlanma, suç ve şiddetten arındırılmış güvenli bir kentte yaşama, temiz su kaynaklarının temini, hava kirliliğinin önlenmesi, kıyı alanlarından toplumun eşit biçimde yararlanması gibi birçok hakkı kapsamına almaktadır (Karasu, 2008, s. 39). Katılma hakkı, kentlilerin yaşadıkları kent ile ilgili alınacak kararlara katılabilmeleridir (Ertan, 2008, s. 3). Dar anlamda katılım sadece yerel seçimlerde oy kullanma olarak tanımlanırken geniş anlamda katılım ise oy verme dâhil onun dışındaki tüm katılım araçlarını kapsamaktadır (Keleş & Mengi, 2017, s. 87). Kentli haklarının hayata geçirilebilmesi için kentlilere şu üç hakkın tanınması gereklidir. Bunlar “bilgilenme hakkı”, “katılma hakkı” ve “başvuru hakkı”dır (Ertan, 2008, s. 3). Bu tanımlardan hareketle kentli haklarının yaşama geçirilmesi için vazgeçilemez haklardan biri olan “katılım hakkı” bir önceki bölümde aktarılan Avrupa Kentsel Şartları çerçevesinde ele alınmıştır. Katılım Hakkı Avrupa Kentsel Şartı’nda öncelikli olarak yer verilen haklardandır. Uluslararası bir belge olan Şart, katılım hakkını “Halk Katılımı, Kent Yönetimi ve Kent Planlaması” başlıklı bölümünde yerel yönetimlerde yurttaşların katılımının sağlanması şeklinde ele almıştır (Koçak & Bektaş, 2019, s. 110). Yurttaşların kentin doğal olarak kendi geleceklerini etkileyen kararların alınması sürecinde söz hakkı tanınarak bu kararlara katılımlarının sağlanması aynı zamanda yerel demokrasinin de temel unsurlarındandır (Ertan, 2008, s. 9). Şart’ta yerel demokrasi başlığı altında yer alan maddede kentsel gelişmenin temeli olarak yerel yönetimlerde alınan kararlara halkın doğrudan katılımının sağlanmasının önemi vurgulanmıştır (Pektaş & Akın, 2010, s. 29). Avrupa Kentsel Şartı’nın bu çalışmanın konusu açısından en önemli yönü “yurttaşlar, toplumun geleceğini etkileyen tüm kararlarda danışılma hakkına sahiptir” maddesini içermesidir. Buradan hareketle Şart’ta doğrudan katılım hakkının ele alındığı 12. maddede bu hakkın sağlanması için benimsenmesi gereken ilkeler şu şekilde ifade edilmiştir:

Yerel politik yaşama halkın katılımını temin için; halk temsilcilerini, özgür ve demokratik olarak seçebilme hakkı, Yerel politik yaşamda etkin bir katılım için; halkın yerel, politik ve idari yapılarda belirleyici olması gereği, Toplum geleceğini etkileyecek her tür önemli projede halka danışma gereği, Kent yönetimi ve planlamasının; kent karakteri ve özel niteliklerine ilişkin yeterli bilgiye dayandırılması, Yerel politik kararlarını; uzmanlardan oluşacak ekiplerce gerçekleştirilecek kentsel vebölgesel planlara dayandırılması, Karar verme sürecinin sonucunda ortaya çıkan politik tercihlerin anlaşılabilirliği ve hayatiyeti, gençlerin toplum yaşamına katılımının yerel yönetimlerce sağlanması (www.migm.gov.tr).

Şart, bu madde ile kent yönetiminde kentlilerin katılımının sağlanması için yol gösterici ilkeleri ortaya koyarak “katılım hakkı”nın önemine vurgu yapmıştır.

Avrupa Kentsel Şartı-II’ye bakacak olursak manifesto, değişen kentsel sorunların üstesinden gelebilmek için yönetimin kentlilerle dayanışma içinde olması gerekliliğine ve kentlilerin uygulanan ilkelerden bilgi sahibi olmasının sağlanmasına vurgu yapmaktadır (Pektaş & Akın, 2010, s. 35). Şart-II’de katılım hakkının yerel düzeyde yaşama geçirilmesinin önemi, kentte uygulanan politikaların merkezinde yurttaşların olmasının gerekliliği ve kentsel projelerin uygulamaya konulmasında halka danışmak için gelişen teknolojilerden yararlanılması gibi konular ele alınmıştır (Ertan, 2014, s. 135). Bu belgenin katılım konusu ile ilgili olan maddeleri ise şunlardır:

Avrupa’nın kent ve kasabalarının, özellikle katılım açısından, demokrasinin yeni taleplerini dikkate alan bir kentsel yönetim modeli inşa etmek sorumluluğu vardır.

1985 yılında hazırladığımız Avrupa Yerel Özyönetim Şartı'nın içerdiği değerlerin ve ilkelerin, özellikle de kentlilerin kamuyu ilgilendiren konulardaki katılım hakkının tam olarak özellikle yerel düzeyde yaşama geçirilebileceği inancının, günümüzde de geçerliliğini koruduğunu bir kez daha teyit ederiz. Avrupa Yerel Özyönetim Şartı, daha 1985 yılında, temsili demokrasinin geleneksel mekanizmalarının yanı sıra, katılımcı demokrasi uygulamalarına geçiş olanağını öngörmüştü. Bu nedenle bizler, Yerel Özyönetim Şartı'nın bizden beklediği gibi, halk meclislerini, yerel referandumları ve halkın doğrudan katılımını sağlayan her türlü düzenlemeyi teşvik ediyoruz. Bu farklı düzenlemelerin etkinliğini en üst düzeye çıkartabilmek için, kentlerimizin ve kasabalarımızın kentsel projeler konusunda halka danışmak üzere yeni bilgi teknolojilerinden tam olarak yararlanmaları konusunda ısrarlıyız. Bilginin karşılıklı etkileşimi ve hızının demokratik katılımı zenginleştirceğine ve seçimle işbaşına gelen temsilcilerle kent halkı arasındaki diyalog iyileştireceğine inanıyoruz. (www.migm.gov.tr).

Bu maddelerin yanı sıra Şart'ta katılım hakkı ile ilgili diğer maddelerde yer alan önemli hususlarda vardır. Şart-II'de seçimlerdeki artan katılmama oranına vurgu yapılmış ve bununla öncelikli olarak yerelde mücadele edilmesi gerekliliğinin altı çizilmiştir. Katılımcı demokrasinin sağlanabilmesi için halk meclisleri, yerel referandumlar ve halkın doğrudan katılımını sağlayan her türlü düzenlemenin desteklenmesi gerekliliği anlatılmıştır (Pektaş & Akın, 2010, s. 36).

Hükümet Programlarında Katılım Hakkı

1923 yılında kurulan ilk hükümetten itibaren tüm hükümetler açıkladıkları ve meclisin güvenoyuna sundukları hükümet programlarında milli savunmadan eğitime, iç ve dış politikadan tarım ve sanayiye kadar birçok konuda izleyecekleri politikaları anlatmıştır. Ülkenin uzun yıllar içinde bulunduğu savaş koşulları ve bir devletin yeniden inşa etmenin getirdiği güçlüklerin yanında kentli haklarının da gelişimine paralel olarak bu programlarda yukarıda tanımladığımız “katılım hakkı” ile ilgili politika ve düzenlemelere pek yer verilmemiştir. Çalışmanın bu bölümünde hükümet programları tek tek ele alınarak katılım hakkı ile doğrudan veya dolaylı ilgili olan hususlar aktarılmıştır.

I. 1923-1943 Dönemi:

Bu yıllar arasındaki Hükümet Programları incelendiğinde ülkenin içinde bulunduğu savaş, yokluklar, hastalıklar ve imkânsızlıklarla mücadelenin yoğun olduğu bir dönem olarak dikkat çekmektedir. Cumhuriyetin ilanından sonra 30.10.1923 tarihinde kurulan ilk hükümetin Başvekili İsmet İnönü olmuştur. Bu ilk hükümetin hükümet programı incelendiğinde detaylı bir hükümet programından ziyade İsmet İnönü'nün kısa ve kararlı nutkundan oluşan konuşması içeride huzurun sağlanması dışarıda dostluk ilişkilerinin kurulması (Neziroğlu & Yılmaz, 2013a, s. 85) hususu önemle vurgulanmıştır. 1924 yılında görevi devralan Okyar Hükümetinin programında “Adliye, Maliye, Maarif, Nafia, Ziraat, Ticaret, Sıhhiye” konu başlıkları da dâhil edilerek (Neziroğlu & Yılmaz, 2013a, s. 98) bu alanlardaki “yaşam hakkı, güvenlik hakkı, sağlık hakkı” gibi temel insan hakları konularına değinilmiş ve devam eden hükümet programları da aynı çizgide ilerlemiştir.

II. 1943-1960 Dönemi:

1943 yılına gelindiğinde 09.03.1943 tarihinde açıkladığı hükümet programında Başbakan İzmir Milletvekili Mehmet Şükrü Saraçoğlu, Dâhili alandaki açıklamalarında yerel düzeyde gerçekleştirilen köy ihtiyar heyetleri, muhtarlar, şehir ve kasabalarda belediye meclisleri ile belediye başkanları seçimlerinden bahsetmiştir. Devamında seçimlere katılımın yüksek olmasının milli birlik ve beraberliğin yeniden sağlanmasındaki katkısına vurgu yapılmıştır (Neziroğlu & Yılmaz, 2013a, s. 394). Buradan hareketle yerel yönetimlerin seçiminde yerel halkın gösterdiği yüksek katılımın öneminin gerek yöneticiler gerekse yönetilenler açısından öneminin anlaşılmaya

başlandığı dikkat çekmektedir. Devam eden yıllardaki hükümet programlarında vatandaşların hürriyet hakkına vurgu yapılmıştır. 10.06.1948 yılında göreve başlayan II. Saka Hükümeti (Hasan SAKA-Trabzon Milletvekili) hükümet programında “katılım hakkı” çerçevesinde değerlendirilebilecek olan vatandaşların seçimlerde serbestçe oy kullanabilmelerini ve neticelerine emniyetle bakabilmelerini sağlayan bir seçim kanunu tasarısından bahsedilmiştir. Demokrasinin temeli olan halk iradesinin sağlanabilmesi için bunun önemine vurgu yapılmıştır (Neziroğlu & Yılmaz, 2013a, s. 590). Görevi devralan Günaltay Hükümeti de benzer şekilde seçim kanunundan bahsetmiştir. 1950-1958 yılları arasında görevde olan Menderes Hükümeti açıkladığı hükümet programlarında katılım hakkından ziyade ülkenin tek partili dönemden çıkmış olmasının da etkisinde birinci kuşak haklar üzerinde durmuş din ve vicdan hürriyetine özellikle vurgu yapmıştır. Bunun yanı sıra köylerin kalkınması için köylerin elektrik ve su ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik yapılan ve yapılacak olan çalışmaların üzerinde durmuştur (Neziroğlu & Yılmaz, 2013b, s. 1015).

III. 1960-1974 Dönemi:

Bu dönemin hükümet programlarında 1960 Askeri Darbesi sonrasında söz sahibi olan koalisyon hükümetlerinin hükümet programlarında adil yargılanma hakkı, adaletin bağımsızlığı, seçim sisteminin adil ve güvenilirliği, idarenin tarafsızlığı gibi başlıklar ön plana çıkmıştır (Neziroğlu & Tuncer, 2013c, s. 1486). 1965 yılında görevi devralan Demirel Hükümeti ise hükümet programını ülkede sosyal adaletin sağlanması üzerine kurmuştur (Neziroğlu & Yılmaz, 2013c, s. 2188). 1969 yılında yeniden seçilen II. Demirel Hükümetinin açıkladığı hükümet programında Hizmetlerin vatandaşın ayağına götürülmesi bakımından işlerin merkezde toplanması yerine illerde hatta ilçelerde Devlet teşkilatının vatandaş ihtiyacı ile temas ederek gerçekleştirilmesine (Neziroğlu & Yılmaz, 2013d, s. 2597) yönelik maddenin yer alması kentli haklarının gelişimi açısından olumlu bir adım olarak değerlendirilmektedir. Devam eden maddelerinde ise Türkiye'nin içinde bulunduğu hızlı kentleşme sorununa dikkat çekilmiş, düzenli bir şehirleşmenin sağlanmasının ve yerleşme merkezlerinin medenin imkânlarla kavuşturulmasının önemine vurgu yapılmıştır (Neziroğlu & Yılmaz, 2013d, s. 2611).

IV. 1974-1999 Dönemi:

1974 yılında göreve başlayan I. Ecevit Hükümeti Dönemi düşünce ve inanç özgürlüğü temel alan bir program açıklamışlardır. Buna bağlı olarak asıl amaçlarının halkın yönetime daha büyük ölçüde ağırlığını koyabileceği ve başka ulusların da örnek alabileceği bir Türk Demokrasisini oluşturmak ve halkın kamu yönetimine daha çok katılabilmesi, Devletle ilişkilerinde karşılaştığı bütün güçlüklerden kurtarılabilmesi ve halkın hizmetlerinde etkili bir idare kurulması olarak vurgulamışlardır (Neziroğlu & Yılmaz, 2013e, s. 3985). 1979 yılında başlayan terör olayları ve devamında gelen 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesi nedeniyle 1979-1983 yılları arasındaki hükümet programlarının önceliği içte güvenliği sağlamak ve ekonomik durumun düzeltilmesi olmuştur (Neziroğlu & Yılmaz, 2013f, s. 5947). 1991 yılında göreve başlayan VII. Demirel Hükümeti açıkladığı hükümet programının temelini özgürlükçü, katılımcı ve her anlamda tam demokratik rejimin Türk Milletinin için vazgeçilmez bir ögesi olduğunu vurgulamış ve Avrupa'da toplanan Paris Şartı ve öncesinde yer alan insan hakları ile ilgili temel ilkeleri benimseyerek Devlet Bakanlığı bünyesinde İnsan Hakları Bakanlığı kuracaklarını belirtmiştir (Neziroğlu & Yılmaz, 2013g, s. 6569). 1996 yılında görev başlayan II. Yılmaz Hükümeti, Hükümet programında gençlerin siyasete ve karar süreçlerine katılımı yönünde çaba sarf edileceğini belirtmiştir (Neziroğlu & Yılmaz, 2013h, s. 7244).

V. 1999-2011 Dönemi:

2002 yılında göreve başlayan Gül Hükümeti, katılımcı bir anayasa yapmanın zorunluluğuna vurgu yaparak, katılımcılığı, kamu kesimi ile toplum arasında diyalogu ve işbirliğini besleyecek etkin bir mekanizma olarak destekleyeceklerini belirtmiştir. Bu doğrultuda bilgi edinme hakkı, toplumun bütün kesimlerine yaygınlaştırılacak ve bunu sağlamak için “vatandaşın bilgi edinme

hakkı kanunu” çıkarılacaklarını anlatmıştır. Bunun yanı sıra yeni bilgi ve iletişim teknolojilerinden yararlanılarak, kamu kuruluşlarının hizmet ve işlemleri halka duyurulacak, yönetimde şeffaflık sağlayacaklarını programında vurgulamıştır (Neziroğlu & Yılmaz, 2013i, s. 8002). 2003 yılında göreve gelen devam eden yıllarda görevde kalan Erdoğan Hükümeti de Gül hükümetinin belirttiği hususları kendi programlarında aynen yer vermişlerdir.

VI. 2011-2018 Dönemi:

2011 yılından sonra sırasıyla 61, 62, 63, 64 ve 65. dönem hükümetleri göreve gelmiştir. 2011-2018 yılları arasındaki dönemde görevde kalan en uzun hükümet, 2011-2014 yılları arasında Recep Tayip Erdoğan’ın başbakanlığını yaptığı 61. dönem hükümeti olmuştur. Başbakan tarafından okunan hükümet programında seçime katılım oranının %87 gibi çok yüksek bir rakam olduğu vurgulanmış, yönetimin her kademesinde katılımcılıktan yana oldukları belirtilmiştir (www.tbmm.gov.tr). 62. hükümet programı kendinden öncekinin tekrarı niteliğinde kaleme alınmıştır. 63. hükümet seçim hükümeti olarak görev yapmış dolayısıyla bir hükümet programı açıklanmamıştır. 64. hükümet programında kent konseylerinin toplanma ve çalışma sistemlerinin gözden geçirilerek işlevselliklerinin artırılması planlanmıştır. (www.aa.com.tr).

Kalkınma Planlarında Katılım Hakkı

1963 yılından itibaren uygulamaya konulan beş yıllık kalkınma planlarında ülkenin tarımdan ekonomiye, sanayiden bilime, eğitimden toplum ve idare yapısına kadar birçok alanda ülkenin durumu ortaya konmuş ve kalkınmanın sağlanması için yapılması gerekenler, bunlarla ilgili ilke ve hedefler ortaya konulmuştur. Kentlilerin “katılım hakkı” ile ilgili ise kalkınma planlarının toplum ve idare yapısı ile ilgili bölümlerinde yer verilmiştir. Çalışmanın bu bölümünde kalkınma planları tek tek ele alınarak katılım hakkını ilgilendiren bölümler ele alınmıştır.

I. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967):

1963 yılında resmi gazetede yayınlanması ile yürürlüğe giren Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planının III. Bölümünde “toplum kalkınması (köy kalkınması)” bölümüne yer verilmiştir. Bu bölümde toplum kalkınmasının, idare ile toplum arasında işbirliğinin sağlanması ile sağlanabileceği anlatılmıştır. Bunun sağlanabilmesi için de halkın gönüllü teşkilatlanması ve idare ile işbirliği yapması belli alanlardaki kamu faaliyetlerine gönüllü olarak katılmasının önemine vurgu yapılmıştır (TBMM, 1963, s. 101). Halkın gönüllü katılımının sağlanabilmesi için bir yandan idare elemanlarının özel bir eğitimden geçmesine, öbür yandan halk önderlerinin yetiştirilmesine önem verilmesi gerektiği anlatılmıştır (TBMM, 1963, s. 103).

II. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972):

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planında, kalkınma çabalarına tüm toplumun katılımının sağlanması için küçük yerleşim yerlerinde bu isteğin yapılacak düzenlemeler ile artırılması, halk ile kamu arasındaki iş birliği çalışmalarının artırılması çalışmaları ile mümkün olacağı anlatılmıştır (TBMM, 1968, s. 250). Ayrıca birinci beş yıllık planda ortaya konan köy kalkınması modeli tekrar vurgulanmış, kamu hizmetlerinden daha iyi sonuçlar alınması için yapılacak yatırımlarda orada yaşayan halkın önceliklerine önem verilmesinin ve halk için getirilen hizmetlerin gönüllü katılan halkla birlikte geliştirilmesinin ana hedef olacağı belirtilmiştir (TBMM, 1968, s. 639).

III. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977):

Bir ve İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planlarında ele alınan katılım ile ilgili konulara Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında yer verilmemiştir. Bu planda daha çok mahalli yönetimlerin yapısal ve mali problemleri ve merkezle olan ilişkileri üzerinde durulmuştur (TBMM, 1973, s. 117). Diğer yandan ilk iki kalkınma planından farklı olarak kentleşme ve çevre başlıkları plana dâhil edilmiştir.

IV. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983):

Bu kalkınma planında katılım hakkına yönelik olarak; demokrasinin gereği olan katılımı, yetki ve sorumluluk dağılımını yaygınlaştırıp etkinleştiren, hızlı ve sağlıklı gelişme gereksinimlerine uygun bir toplum yapısı ve kamu yönetimi oluşturmak hedef olarak belirlenmiştir (TBMM, 1979, s. 657). Diğer taraftan kentli hakları kapsamında özellikle kentleşme, kırdan kente göç, gecekondulaşma konuları detaylı olarak ele alınmıştır.

V. Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989):

Beşinci beş yıllık kalkınma planında kamu yönetiminin iyileştirilmesine yönelik hedeflerde idarenin doğrudan halk ile muhatap olduğu görev ve hizmetlerde halk ile kurulacak ilişkinin uyumlu olması gerektiği ve idarenin halka güveninin esas alınması gerekliliği anlatılmıştır (TBMM, 1985, s. 204).

VI. Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994):

1990 yılında kabul edilen Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı daha önceki beş kalkınma planından farklı olarak “katılım hakkı” ile ilgili genel ifadelerin yerine daha somut ifadelere yer vermiştir. Buna göre yerel hizmetlerle ilgili kararların alınması, uygulanması ve denetlenmesi süreçlerinde yerel yönetim ile kentli halkı arasında iletişime yer verecek düzenlemelerin yapılması gerektiği anlatılmıştır (TBMM, 1990, s. 320).

VII. Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000):

Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planının Mahalli İdarelerin Güçlendirilmesi Reformu bölümünde mahalli idarelere ilişkin o döneme ait mevcut durumla ilgili problem alanı “*Yerel hizmetlerin büyük ölçüde merkezi idare tarafından yerine getirilmesi, halkın ihtiyaç önceliklerinin belirlenememesi, halkın tercihleri doğrultusunda etkili bir programlama yapılmaması, bu durumun da karar alma ve uygulamada idari etkinliği ve verimliliği olumsuz şekilde etkilemesi*” şeklinde aktarılmıştır. Devamındaki maddelerde ise daha önceki kalkınma planlarından farklı olarak mahalli idare meclislerinin yetkilerinin arttırılmadığını, yerel yönetimlerde kamu görevlilerini de kapsayacak şekilde bir temsil mekanizmasının kurulmadığı aktarılmıştır (TBMM, 1996, s. 124). Mevcut durumun ortaya konduğu bu maddeler aslında katılım hakkı uygulamaları ile ilgili gerçeği ortaya koymuştur.

VIII. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005):

Hazırlanan bu kalkınma planının dokuzuncu bölümünde Kamu Hizmetlerinde Etkinliğin Arttırılması başlığı altında halka dönük bir yönetim anlayışının yerleştirilmesinin önemli olduğundan bahsetmektedir (TBMM, 2001, s. 190). Aynı bölümün devam eden maddelerinde yerel yönetimlerde, halkın planlama, uygulama ve denetim süreçlerine katılımını sağlayıcı düzenlemelerin yapılacağını belirtmektedir (TBMM, 2001, s. 200). Aynı bölümün sivil toplum kuruluşları konu başlığı altında sivil toplum kuruluşlarının yerel yönetimlerde katılımıcılığın arttırılmasındaki rolünün gittikçe arttığı anlatılmıştır (TBMM, 2001, s. 202).

IX. Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013):

Dokuzuncu kalkınma planının Kamu Hizmetlerinde Kalite ve Etkinliğin Arttırılması başlığında kamu yönetiminin mevcut merkezi yapısının yurttaş odaklı bir yapıya dönüştürülmesi gerekliliği anlatılmıştır (TBMM, 2006, s. 49). Devam eden bölümlerde yer alan Yerel Düzeyde Kurumsal Kapasitenin Arttırılması başlığı altında yerel kalkınma uygulamalarında yerindelik ilkesinin uygulanarak katılımıcılığın geliştirileceği hedef olarak ortaya konmuştur (TBMM, 2006, s. 93).

X. Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018:)

Onuncu Kalkınma Planının hedefler bölümünde sosyal ve ekonomik kalkınma süreçlerine toplumun tüm kesiminin aktif katılımının sağlanması temel amaç olarak belirtilmiştir (TBMM, 2013, s. 42).

SONUÇ

Yukarıda tarihsel süreç içinde ele alınan hükümet programları ve kalkınma planları bir taraftan Türkiye'nin geçmişten günümüze gelişim sürecine ışık tutarken diğer taraftan da "katılım hakkı"nın geçirdiği aşamaları gösteren birer tarihi belge niteliğini taşımaktadır. Bu belgeler, halk tarafından ülkeyi yönetme görevi ile görevlendirilen hükümetlerin toplumun ihtiyaçları doğrultusunda ülkenin gelişimine katkı sağlamak adına hazırlanmış oldukları yol haritalarıdır. 1923 yılında ilan edilen cumhuriyet ile birlikte hazırlanan ilk hükümet programı ile başlayan bu süreç günümüze kadar süregelmiştir. İnsan haklarının gelişimine paralel olarak gelişim gösteren kentli hakları, Kurtuluş Savaşı yıllarında karşımıza en temel insan hakkı olan güvenlik ve yaşama hakkı olarak karşımıza çıkmaktadır. Savaş yıllarının geride bırakılıp devlet aygıtlarının ve inkılapların uygulanmaya başlamasıyla modernleşme ve kalkınma süreci hızlanmış dolayısıyla sağlık hakkı ve eğitim hakkı ile ilgili talepler ve düzenlemeler hız kazanmaya başlamıştır. Devam eden yıllarda çok partili hayata geçilmesi demokrasi tarihi açısından dolayısıyla toplumsal hayatta bireye tanınan söz hakkı ve katılım ile ilgili önemli bir gelişmedir. Bu doğrultuda hükümet programlarında her ne kadar kent ölçeğinde olmasa da halkın seçimler aracılığıyla yönetimi belirleyerek yönetime katılımının sağlanması ve gençlerin siyasete katılımının sağlanması ile ilgili maddelerin olduğunu görmek mümkündür. Çok partili hayata geçiş ile birlikte, devlet politikalarında da değişiklikler ortaya çıkmış buna bağlı olarak da şehirleşme ve gecekondulaşma sorunları sonucunda toplumda konut hakkı kavramı ve bilinci oluşmaya başlamıştır. Çok partili hayata geçiş sonrasında askeri darbelerin etkileri Türk siyasi tarihinde her konuda olduğu gibi toplumun demokrasi anlayışına ve dolayısıyla katılım ile ilgili her türlü konuyu olumsuz yönde etkilemiştir. 1999-2011 hükümet programında vurgulanan bilgi edinme hakkı kanunu düzenlemesi katılım hakkı anlamında önemli bir adım olmuştur. Zira idarenin herhangi bir faaliyetinden bilgi sahibi olmayan vatandaşın o faaliyet ile ilgili fikir üretmesi ve katkıda bulunması mümkün değildir. İlki 1963 yılında hazırlanmaya başlanan kalkınma planları ile ise ülkenin sorunlarına yönelik çözüm stratejileri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Hazırlanan ilk kalkınma planında halkın kamunun belli faaliyetlerine gönüllü olarak katılımının önemine vurgu yapılması katılım hakkı açısından önemli bir gelişmedir. Köylerin kalkınmasının ancak bu şekilde halkın kamu hizmetlerine gönüllü katılımı ile sağlanabileceği hususu bu ilk kalkınma planında vurgulanmıştır. 1990-1994 yıllarını kapsayan altıncı beş yıllık kalkınma planında ise yerel yönetimler ile kentliler arasında iletişimin geliştirilmesi gerekliliği üzerinde durularak kent ölçeğinde katılım hakkı ile ilgili yer alan önemli bir düzenleme olmuştur. Bu anlamda kentlilerin kentle ilgili her konuda bilgi sahibi olarak katılımının sağlanmasının yolu yerel yönetimler ile aralarındaki iletişimin sağlanması ön koşuluna bağlıdır. 1996-2000 yılları arasında kapsayan yedinci beş yıllık kalkınma planında ise yerel hizmetlerin sağlanmasında yerel halkın ihtiyaç ve tercihlerinin dikkate alınmadığı net bir şekilde ifade edilmiştir. Sonraki kalkınma planında ise bu tespitin çözümüne yönelik olarak halkın planlama, uygulama ve denetim süreçlerine katılımını sağlayıcı düzenlemelerin yapılacağı yer almıştır. Devam eden yıllara ait kalkınma planlarında da benzer ifadeler yer verilmiştir. Hükümet programları ve kalkınma planlarında yer alan düzenlemeler birlikte değerlendirildiğinde kent ölçeğinde katılım hakkının gerçekleştirilmesine yönelik yapılan program ve planlamaların yeterli olduğunu söylemek mümkün değildir. Buna karşılık 2003 yılında 4982 sayılı kanun ile kabul edilen Bilgi Edinme Hakkı Kanunu' nu katılım hakkının gerçekleştirilmesine yönelik önemli bir adım olarak nitelendirmek mümkündür.

Tüm bu gelişmelerin ışığında Avrupa'da kentli haklarıyla ilgili ortaya çıkan gelişmeler ile özellikle Avrupa Kentsel Şartı I ve II' de yer alan "katılım hakkı" demokrasilerin ve yerel yönetimlerin vazgeçilmez bir unsuru olarak algılanmaya başlamıştır. Türkiye' de demokrasinin

gelişimi Avrupa ülkelerindeki seyirinden daha farklı ve daha yavaş ilerlemesi nedeniyle de ‘‘katılım hakkı’’nın hükümet programları ve kalkınma planlarında yerini alarak düzenlenmesi daha yavaş gerçekleşmiştir. Kentli hakları listesinde sıralanmış biri olan katılım hakkı ile kent ile ilgili her konuda kentlilerin bilgi sahibi olmasını ve bu doğrultuda kent yönetimine aktif katılımın sağlanmasını hedeflenmektedir. Bu hedef doğrultusunda kentlilerden kenti ilgilendiren her türlü konuda aktif bir tutum içinde olması ve ihtiyaç ve talepleri doğrultusunda kent yönetiminde söz sahibi olması beklenmektedir. Kentlilerden katılım hakkı doğrultusunda beklenen bu aktif tutumun gerçekleşmesi pek tabii birçok koşula bağlıdır. Çalışmada hükümet programları ve kalkınma planlarında katılım hakkı ile ilgili hususlar ele alınarak katılım hakkının gerçekleşmesine yönelik koşullar ortaya konulmuştur. Bu belgelerde kent ölçeğinde katılım hakkının gerçekleştirilmesine yönelik maddeler yer alsa da bunların hayata geçirilmesi için yeterli düzenlemeler olduğunu söylemek mümkün değildir. Buna yönelik daha somut planlamalar yaparak hedefler koymak katılım hakkının gerçekleştirilmesi yolunda önem arz etmektedir. Kent yönetimine aktif katılım sağlayan kentliler, kentine sahip çıkarak kent kimliği ve kent kültürünün gelişmesi adına önemli rol oynayarak daha yaşanabilir kentlerin sağlanmasına katkı sağlayacaklardır. Sonuç olarak sürdürülebilir ve yaşanabilir kentlerin oluşabilmesi için kentlilere bu hakkın kullanımıyla ilgili olanaklar tanınmalıdır. Bu hakkın uygulamada aktif bir şekilde hayata geçirilmesi aynı zamanda yerel yönetimlerde demokrasinin gelişimine de büyük katkı sağlayacak ve kentlilerin kendinden sonraki nesillere yaşanabilir bir kent bırakma sorumluluklarını da yerine getirebilmelerinin yolunu açacaktır.

KAYNAKÇA

- BALKIR, Z. G. (2010). Konut Hakkı ve İhlalleri: Kentli Haklarının Doğuşu. 2. *Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu*, ss. 339-358.
- Devlet Planlama Teşkilatı*. (1979, Ocak). Mayıs 29, 2019 tarihinde Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983): <http://ekutup.dpt.gov.tr.plan4.pdf> adresinden alındı
- ERTAN, K. A. (2008). Kentli Hakları ve Kente Karşı Suç Bağlamında Kentli Etiği. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)* , ss. 1-22.
- ERTAN, K. A. (2013). Kent Hakkı. H. Reyhan, & Ö. Leblebici içinde, *Kentli Hakları Bağlamında Kenti Yeniden Düşünmek* ss. 13-41. Ankara: Alter Yayıncılık.
- ERTAN, K. A. (2014). *Kent ve Kentli Hakları*. Ankara: TODAİE.
- GÜLER, M. (2011). Kentsel Haklar, Kapitalizm ve Katılım. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* , ss. 50-71.
- HARVEY, D. (2003). *Sosyal Adalet ve Şehir*. İstanbul: Metis Yayınları.
- KARAMAN M. A. & TÜMTAŞ, M. S. (2017). Tarihsel Olarak Kent ve Modernleşme Sürecinde Selanik. Zafer Gölen ve Abidin Temizer (Ed.) içinde *Osmanlı Döneminde Balkan Şehirleri*, 1 (s. 469-500). İstanbul: Gece Kitaplığı.
- KARASU, M. A. (2008). Kentli Haklarının Gelişimi ve Hukuki Boyutları. *TBB Dergisi* , ss. 37-52.
- KELEŞ, R. (2005). Kent ve Kültür Üzerine. *Mülkiye* , ss. 9-18.

- KELEŞ, R., & Mengi, A. (2017). *Kent Hukuku*. Ankara: İmge Kitabevi.
- KOÇAK, B., & BEKTAŞ, M. (2019). Ulusal ve Uluslararası Hukuk Sisteminde Kentli Hakları ve Katılım. *Kent Akademisi* , ss. 104-117.
- LEBLEBİCİ, Ö., & AÇIL, B. H. (2013). Kentsel Dönüşümde Kentli Hakları Çerçevesinde Dönüşüm Gereksinimi. H. Reyhan, & Ö. Leblebici içinde, *Kentli Hakları Bağlamında Kenti Yeniden Düşünmek* (s. 147-184). Ankara: Alter Yayıncılık.
- MUTLU, A. (2010). *Kentli Hakları ve Türkiye*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- NEZİROĞLU, İ., & YILMAZ, T. (2013). *Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri Cilt 1 (24 Nisan 1920-22 Mayıs 1950)*. Ankara: TBMM Basımevi.
- NEZİROĞLU, İ., & YILMAZ, T. (2013). *Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri Cilt 2 (22 Nisan 1950-20 Kasım 1961)*. Ankara: TBMM Basımevi.
- NEZİROĞLU, İ., & TUNCER, Y. (2013). *Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri Cilt 3 (20 Kasım 1961-27 Ekim 1965)*. Ankara: TBMM Basımevi.
- NEZİROĞLU, İ., & YILMAZ, T. (2013). *Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri Cilt 4 (27 Ekim 1965-26 Mart 1971)*. Ankara: TBMM Basımevi.
- NEZİROĞLU, İ., & YILMAZ, T. (2013). *Hükümetler-programları ve Genel Kurul Görüşmeleri Cilt 5 (26 Mart 1971-17 Kasım 1974)*. Ankara: TBMM Basımevi.
- NEZİROĞLU, İ., & YILMAZ, T. (2013). *Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri Cilt 6 (17 Kasım 1974-12 Kasım 1979)*. Ankara: TBMM Basımevi.
- NEZİROĞLU, İ., & YILMAZ, T. (2013). *Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri Cilt 7 (12 Kasım 1979-9 Kasım 1989)*. Ankara: TBMM Basımevi.
- NEZİROĞLU, İ., & YILMAZ, T. (2013). *Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri Cilt 8 (9 Kasım 1989-30 Ekim 1995)*. Ankara: TBMM Basımevi.
- NEZİROĞLU, İ., & YILMAZ, T. (2013). *Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri Cilt 9 (30 Ekim 1995-11 Ocak 1999)*. Ankara: TBMM Basımevi.
- NEZİROĞLU, İ., & YILMAZ, T. (2013). *Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri Cilt 10 (11 Ocak 1999-)*. Ankara: TBMM Basımevi.
- ÖKMEN, M. (2008). Bir İnsan Hakkı Olarak Yerel Haklar ve Avrupa Kentsel Şartı. *Yerel Siyaset*, ss. 12-18.
- PEKTAŞ, E. K., & AKIN, F. (2010). Avrupa Kentsel Şartları Perspektifinde Bir Kentli Hakkı Olarak "Katılım Hakkı" ve Türkiye. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi* , ss. 23-49.
- TÜMTAŞ, M.S. (2012). *Kent, Mekan ve Ayrışma*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- TÜMTAŞ M.S & ERGUN C. (2016). "Küreselleşme ve Kente Etkileri", *SDÜ Fen Edebiyat Sosyal Bilimler Dergisi*, Nisan 2016, Sayı:37, s.135-150.

- TBMM. (1949, Haziran 10). *İl İdaresi Kanunu*. Haziran 2, 2019 tarihinde Mevzuat Bilgi Sistemi: <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.5442.pdf> adresinden alındı
- TBMM. (1963, Ocak). *Kalkınma Planı(Birinci Beş Yıl) 1963-1967*. Mayıs 29, 2019 tarihinde Devlet Planlama Teşkilatı: <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan1.pdf> adresinden alındı
- TBMM. (1968, Ocak). *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*. Mayıs 29, 2019 tarihinde Devlet Planlama Teşkilatı: <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan2.pdf> adresinden alındı
- TBMM. (1973, Ocak). *Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977)*. Mayıs 29, 2019 tarihinde Devlet Planlama Teşkilatı: <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan3.pdf> adresinden alındı
- TBMM. (1979, Ocak). *Devlet Planlama Teşkilatı*. Mayıs 30, 2019 tarihinde Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983): <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan4.pdf> adresinden alındı
- TBMM. (1982, Eylül 18). *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası*. Haziran 2, 2019 tarihinde Mevzuat Bilgi Sistemi: <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2709.pdf> adresinden alındı
- TBMM. (1985, Ocak). *Devlet Planlama Teşkilatı*. Mayıs 30, 2019 tarihinde Beşinci Beş yıllık Kalkınma Planı (1985-1989): <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan5.pdf> adresinden alındı
- TBMM. (1990, Ocak). *Devlet Planlama Teşkilatı*. Mayıs 30, 2019 tarihinde Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994): <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan6.pdf> adresinden alındı
- TBMM. (1996, Ocak). *Devlet Planlama Teşkilatı*. Mayıs 30, 2019 tarihinde Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000): <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/vii/plan7.pdf> adresinden alındı
- TBMM. (2001, Ocak). *Devlet Planlama Teşkilatı*. Mayıs 31, 2019 tarihinde Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005) : <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/viii/plan8str.pdf> adresinden alındı
- TBMM. (2005, Şubat 22). *İl Özel İdaresi Kanunu*. Haziran 2, 2019 tarihinde Mevzuat Bilgi Sistemi: <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5302.pdf> adresinden alındı
- TBMM. (2005, Temmuz 13). *Belediye Kanunu*. Haziran 2, 2019 tarihinde Mevzuat Bilgi Sistemi: <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5393.pdf> adresinden alındı
- TBMM. (2006, Temmuz 1). Resmi Gazete TBMM kararı. *Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013)* . Ankara.
- TBMM. (2013, Temmuz 2). Resmi Gazete TBMM Kararı. *Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018)* . Ankara.
- (<http://www.migm.gov.tr/kurumlar/migm.gov.tr/AVRUPA-KONSEYI/KentSart-1.pdf>, (08.05.2022)).
- (<http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP61.htm>, (03.06.2022)).
- (https://www.aa.com.tr/uploads/TempUserFiles/64.hukumet_programi.pdf, (03.06.2022)).